

Η ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Καλλινικάκη, Θεανώ¹

Περίληψη

Το άρθρο αναφέρεται στη συγκρότηση και την ανάπτυξη της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στην Κοινωνική Εργασία στην Ελλάδα τα τελευταία είκοσι χρόνια (1996-2015) στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Ανατρέπει στις κρίσιμες διασταυρώσεις της με παγιωμένους όρους λειτουργίας του πανεπιστημίου, με ατελείς μεταρρυθμίσεις της ελλειμματικής κοινωνικής πολιτικής, με μείζονες πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις και με την κοινωνική μεταβολή (γήρανση πληθυσμού, παλιννόστηση, μετανάστευση, επιπτώσεις των μέτρων διαχείρισης της κρίσης). Αναφέρεται σε σταυροδρόμια που ευνόησαν την ανάπτυξη των σπουδών και επέτρεψαν τη δοκιμή πιλοτικών και τεκμηριωμένων από ευρήματα ερευνών παρεμβάσεων, αλλά και σε μονοπάτια που οδήγησαν σε αποκλίσεις και ανασχές της πορείας της.

Αναδεικνύεται πώς τα μέλη ΔΕΠ Κοινωνικής Εργασίας με οδηγό τις αρχές, τα διεθνή κριτήρια σπουδών, τις συνθήκες και τα χαρακτηριστικά του τόπου, του χρόνου και του δυναμικού του επαγγέλματος εργάστηκαν για τη μέγιστη δυνατή αξιοποίηση διεθνών και εθνικών διαπανεπιστημιακών συνεργασιών και ευρωπαϊκών πόρων (π.χ. Erasmus, ΕΠΕΑΕΚ, ΕΣΠΑ). Το Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης αντλώντας από την υψηλή συνάφεια των γνωστικών αντικειμένων (κοινωνικής εργασίας και πολιτικής), τη διεπιστημονική σύνθεσή του και την υψηλή, συνεχώς, αυξανόμενη ζήτηση των σπουδών Κοινωνικής Εργασίας, διαμόρφωσε τα προγράμματα σπουδών και Πρακτικής Άσκησης - Εποπτείας όμοια με εκείνα που υλοποιούν αυτοτελή τμήματα κοινωνικής εργασίας. Αυτό επέτρεψε την επικαιροποίησή τους με αφορμή τις κρίσιμες κοινωνικές ανάγκες που δημιούργησαν οι πολιτικές λιτότητας, οι ροές των μεταναστών αλλά και η άλογη συγχώνευσή του με μη συναφές αντικείμενο.

Το άρθρο αφηγείται αδρά την εξέλιξή του σε θύλακα έρευνας και ειδίκευσης μέσω πολυάριθμων καινοτόμων δράσεων, δύο μεταπτυχιακών προγραμμάτων και του προγράμματος διδακτορικών σπουδών στην Κοινωνική Εργασία, που προμηνύει

1. Καθηγήτρια Κοινωνικής Εργασίας στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

Επικοινωνία: e-mail: thkallin@socadm.duth.gr

ετοιμότητα του κλάδου να καλύψει λειτουργία αυτοτελών τμημάτων κοινωνικής εργασίας στο Δημοκρίτειο και σε άλλα πανεπιστήμια.

Εισαγωγή

Το 2006, στο συνέδριο για τα 10 χρόνια της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στην Κοινωνική Εργασία στο Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης στο ΔΠΘ², ξεκίνησα την εισήγησή μου αναφέροντας ότι, *"η εκπαίδευση στην κοινωνική εργασία στην Ελλάδα, όπως και σε άλλες χώρες, αναδύθηκε μέσα από τις δυσθεώρητες ψυχοκοινωνικές ανάγκες που είχαν δημιουργήσει οι παγκόσμιοι πόλεμοι, αλλά με μια διαδικασία που προσομοιάζει με διακρατική ανάδοχη φροντίδα. Με την άφιξη της από τις ΗΠΑ το 1945 αναλήφθηκε από ιδιώτες υπό την σκέπη του Υπουργείου Πρόνοιας, όπου και ενηλικιώθηκε χωρίς να κατακτήσει την αυτονομία της. Ως ενήλικος υιοθετήθηκε από την Ανώτερη Τεχνολογική Εκπαίδευση (τα ΚΑΤΕΕ το 1973 και τα ΤΕΙ το 1984) για να τοποθετηθεί το 1994, εδώ στο ΔΠΘ για μια ακόμη φορά σε αναδοχή, ως κατεύθυνση Τμήματος, και όχι σε υιοθεσία ως αυτοτελές Τμήμα"*.

Αναφερόμουν στις μακρόχρονες διεκδικήσεις καθηγητών, σπουδαστών κοινωνικής εργασίας και του Συνδέσμου Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδος (ΣΚΛΕ) για την ένταξη των σπουδών της σε πανεπιστήμιο, η οποία είχε κορυφωθεί με την εισαγωγή του Νόμου-πλαισίου 1248/1982. Μολονότι οι διαπραγματεύσεις για τη συμπερίληψη των σπουδών στα υπό αναδιάρθρωση πανεπιστήμια, που θεράπευαν άλλες κοινωνικές επιστήμες, όπως το Πάντειο (1983 και 1989)³ και το Πειραιώς (1989) και τα υπό ίδρυση πανεπιστήμια Αιγαίου και Ιόνιο (το 1984), είχαν αποβεί άκαρπες, το 1989 προωθήθηκε στο Συμβούλιο Ανώτατης Παιδείας ένα σχέδιο Προεδρικού Διατάγματος για την ίδρυση πανεπιστημιακών σπουδών στην κοινωνική εργασία στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο

2. Κομοτηνή, 19-21 Οκτώβρη 2006, (ΔΠΘ-ΤΚΔ,2009). Είχε προηγηθεί ο εορτασμός των *"50 χρόνων εκπαίδευσης της κοινωνικής εργασίας στην Ελλάδα"*, σε ομώνυμο συμπόσιο το Νοέμβριο 1996, στο ΤΕΙ Πάτρας.

3. Το Πάντειο θεωρείτο ο φυσικός ανάδοχος επειδή την περίοδο που οι σπουδές Κοινωνικής Εργασίας προσφέρονταν από τις τρεις ιδιωτικές σχολές υπό τη σκέπη του Υπουργείου Πρόνοιας, σε αυτό είχε λειτουργήσει μια παρένθεση πανεπιστημιακών σπουδών, το Ανώτατο Φροντιστήριο Κοινωνικής Πρόνοιας, (1953-1955). Επίσης, ήταν το Πανεπιστήμιο που θεράπευε κοινωνικές επιστήμες και δεχόταν στο 8^ο έτος κοινωνικούς λειτουργούς αριστούχους αποφοίτους των ιδιωτικών σχολών και αργότερα με κατατακτήριες αποφοίτους των ΤΕΙ (Καλλινικάκη, 2011:166).

Θράκης (Δ.Π.Θ.). Η πρωτοβουλία οφείλεται στον τότε Πρύτανη, Καθηγητή Εγκληματολογίας της Νομικής Σχολής Γιάννη Πανούση, που είχε γνώση των εφαρμογών της κοινωνικής εργασίας στο πεδίο της παραβατικότητας ανηλίκων και της δικαιοσύνης και στη συνεργασία με τον ΣΚΛΕ. Όραμά του ήταν η δημιουργία Σχολής Νομικών και Κοινωνικών Επιστημών στο Δ.Π.Θ. (ίδρυση 1973). Ωστόσο, και η τοποθέτηση αυτή είχε μορφή αναδοχής, αφού δεν συστήθηκε Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας αλλά Κατεύθυνση ενός Τμήματος, το οποίο δεν την ανέφερε στην επωνυμία του. Ονομάστηκε Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης, ένα γνωστικό αντικείμενο καθαυτό παρωχημένο και αντικατεστημένο από εκείνο της Κοινωνικής Πολιτικής και οριακά συναφές με αυτό της Κοινωνικής Εργασίας. Η εν λόγω επιλογή οφείλεται στο γεγονός ότι το αντικείμενο "Κοινωνική Διοίκηση" ήταν/είναι πλησιέστερο σε κλάδους της Νομικής επιστήμης (π.χ. Δημόσιο Δίκαιο) και συνεπώς ικανό να υποστηριχθεί από μέλη ΔΕΠ της Νομικής του Δ.Π.Θ. και να λειτουργήσει ως συγκοινωνούν δοχείο με αυτήν.

Η πολυδύναμη άρθρωση, ο τρισυπόστατος χαρακτήρας του Τμήματος και ο επαγγελματικός χαρακτήρας της κατεύθυνσης της κοινωνικής εργασίας σε συνδυασμό με «την αναμενόμενη πίεση προς τα αρμόδια Υπουργεία και το ΔΠΘ για εξομοίωση των πτυχίων κοινωνικής εργασίας των Τ.Ε.Ι.» είχαν απασχολήσει την προσωρινή Γενική Συνέλευση από την πρώτη συνεδρίασή της⁴. Έγκαιρα είχε επισημανθεί το γεγονός ότι «οι δυνάμεις που διαθέτουμε σε αυτόν τον επιστημονικό χώρο στην Ελλάδα είναι πενιχρές και δεν υπάρχουν περιθώρια κατακερματισμού»⁵. Η ενημέρωση της προσωρινής Γενικής Συνέλευσης σχετικά με τα ζητήματα που άπτονταν της επιστήμης και της εκπαίδευσης στην Κοινωνική Εργασία καλύφθηκε με τη συμμετοχή της καθηγήτριας Ασπασίας Καλούτση στη δεύτερη συνεδρίασή της (16/12/1994), ενώ ως σύμβουλος για τη συγκρότηση του Τμήματος μετείχε στην όγδοη συνεδρίασή της (5/10/1996) ο καθηγητής Ανδρέας Αθηναίος.

4. Απόσπασμα από το πρακτικό της πρώτης συνεδρίασης της προσωρινής Γενικής Συνέλευσης, την οποία απαρτίζουν ως τακτικά μέλη: οι καθηγητές ΔΠΘ, Γιάννης Πανούσης (Πρόεδρος), Κ. Μαυριάς (Αντιπρόεδρος), Β. Σκουρής, Α. Καρράς και Λ. Μπεζέ, οι καθηγητές του Παντείου Δ. Τσαούσης και Κούλα Κασσιμάτη, ο καθηγητής ΑΠΘ Στ. Αλεξιάδης, ο Α. Μακρυδημήτρης, αναπλ. καθηγητής ΕΚΠΑ. Αναπληρωματικά: οι αναπλ. καθηγητές ΔΠΘ Α. Χαραλαμπίκης και Ν. Τζαβάρας, η επίκ. καθηγήτρια Α. Δαβάζογλου, οι λέκτορες Στ. Κουτσομπίνας, Β. Καρύδης και Ε. Λούβη, οι επίκ. καθηγητές Α. Λοβέρδος ΕΚΠΑ, και Ο. Στασινοπούλου και Α. Ρήγας του Παντείου. Σημείωση: οι αναφερόμενες βαθμίδες είναι εκείνες που κατείχαν κατά τον διορισμό τους.

5. Τοποθέτηση του Δ. Τσαούση, ομότιμου καθηγητή Παντείου (Πρακτικά της συνεδρίασης της προσωρινής Γενικής Συνέλευσης 1/11.1994, σελ.2).

Το Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης ιδρύθηκε με το Π.Δ. 304/1994, και λειτούργησε το ακαδημαϊκό έτος 1996-1997 στην Κομοτηνή. Σύμφωνα με το εν λόγω Π.Δ. χορηγεί ενιαίο πτυχίο, το οποίο προσδιορίζεται από τις κατευθύνσεις α) Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής και β) Κοινωνικής Εργασίας. Το πτυχίο της δεύτερης κατεύθυνσης οδηγεί στη λήψη άδειας άσκησης του επαγγέλματος του Κοινωνικού Λειτουργού (Π.Δ. 23, Φ.Ε.Κ. 6/Τ.Α/30.1.1992).

Ωστόσο, πέρα από την επωνυμία του Τμήματος, η ανάθεση της θεραπείας των επιστημών της Κοινωνικής Πολιτικής και της Κοινωνικής Εργασίας σε περιφερειακό, ακριτικό Πανεπιστήμιο εμπεριείχε σημαντικές προκλήσεις. Η γεωγραφική του θέση δεν ήταν επιλέξιμη από τους λιγοστούς διδάκτορες στα εν λόγω και τα συναφή γνωστικά αντικείμενα, που είχαν πραγματοποιήσει μεταπτυχιακές σπουδές στο εξωτερικό και δίδασκαν σε Πανεπιστημιακά Τμήματα στα μεγάλα αστικά κέντρα. Η πρόκληση ήταν εντονότερη για την ανάπτυξη των σπουδών στην κοινωνική εργασία, λόγω έλλειψης βασικής υποδομής σε διδάκτορες και συγγράμματα, επειδή για την ως τότε διδασκαλία στα ΤΕΙ αρκούσε μεταπτυχιακός τίτλος και επαγγελματική εμπειρία χωρίς απαιτητό συγγραφικό-ερευνητικό έργο, ενώ λόγω έλλειψης πανεπιστημιακού τμήματος κοινωνικής εργασίας, πολλοί κοινωνικοί λειτουργοί είχαν αναζητήσει δεύτερο πτυχίο και μεταπτυχιακό, συχνότερα σε τμήματα Κοινωνιολογίας και Παιδαγωγικά Δημοτικής Εκπαίδευσης⁶. Οι δε επαγγελματίες κοινωνικοί λειτουργοί δεν είχαν εξοικειωθεί με τη δημοσίευση της εμπειρίας τους, ενδεχομένως εμφορούμενοι από μια λανθασμένη αντίληψη που θεωρεί ότι η δημοσίευση θέτει εν αμφιβάλω το απόρρητο της εργασίας τους ή και την έλλειψη χρόνου, αλλά κυρίως λόγω της απουσίας μιας αντίστοιχης κουλτούρας έρευνας τόσο στην εκπαίδευση της κοινωνικής εργασίας όσο και στις κοινωνικές υπηρεσίες πρώτης γραμμής.

6. Στην έρευνα της Εθνικής Σχολής Δημόσιας Υγείας *"Κοινωνική Εργασία στην Ελλάδα. Στάσεις και αντιλήψεις των κοινωνικών λειτουργών"* σε δείγμα 136 κοινωνικών λειτουργών, ποσοστό 23,5 % είχαν δεύτερο πτυχίο ΑΕΙ, τέσσερις (4) είχαν μεταπτυχιακό τίτλο και μία (1) διδακτορικό (Σ.Κ.Λ.Ε.-Π.Ο.Ε.Δ.Η.Ν., 1996:93). Αντίστοιχα, στην έρευνα των Καλούτση & Παπαφλέσσα (2007:371) *"Αποδοτικότητα της βιωματικής διδασκαλίας των κοινωνικών λειτουργών"* σε δείγμα 145 κοινωνικών λειτουργών αποφοίτων της Σχολής ΧΕΝ/ΙΑΚΕ (1948-1984), οι 59 της περιόδου 1970-1979 (41%) είχαν συνεχίσει σπουδές σε άλλα αντικείμενα κυρίως σε πανεπιστήμια της Ελλάδας.

Ωστόσο, ειδικά την πρώτη περίοδο, περιορισμούς αντιμετώπισε και η εφαρμοσμένη διδασκαλία και η έρευνα, καθώς στη Θράκη λειτουργούσε μικρός αριθμός δημόσιων κοινωνικών υπηρεσιών με παραδοσιακές ως επί το πλείστον λειτουργίες⁷.

Το Τμήμα ιδρύθηκε την περίοδο που διευρύνονταν ο πολυπολιτισμικός χαρακτήρας της ελληνικής κοινωνίας, λόγω του ερχομού ενός μεγάλου αριθμού μεταναστών και παλιννοστούντων, παρά την επιφανειακή εικόνα ευημερίας οι υφιστάμενες κοινωνικές ανισότητες βάθαιναν και τα συστήματα υγείας και κοινωνικής φροντίδας, αν και μεταρρυθμιζόμενα προκειμένου να εναρμονιστούν με τα ισχύοντα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, παρέμεναν ελλειμματικά. Μείζονα πρόκληση αποτελούν τα καινοτόμα, πλην ασυνεχή, χρηματοδοτούμενα από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο προγράμματα, η από-ασυλοποίηση, η ίδρυση ανεξάρτητων αρχών κ.ά. Επίσης, το Τμήμα ιδρύθηκε σε μια Περιφέρεια που κατέχει τη δεύτερη θέση στη φτώχεια (μετά την Ήπειρο), στον κατ' εξοχήν αγροτικό Νομό Ροδόπης, με ψηλά ποσοστά ανεργίας και αναλφαβητισμού, ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα εγκατάστασης παλιννοστούντων από τις Δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και τόπο υποδοχής/ διέλευσης μεταναστών και προσφύγων. Καθαυτή η συνύπαρξη ομάδων πληθυσμού με ποικίλες πολιτισμικές ταυτότητες, με ευάλωτη κοινωνική υπόσταση, με εκτοπισμένους και θύματα κοινωνικού αποκλεισμού, και τα ιδιαίτερα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά της Θράκης αποτέλεσαν αντικείμενα μελέτης, ερευνών εκτίμησης αναγκών και δράσης και αφορμές για ανάπτυξη νέων, σύνθετων στρατηγικών παρέμβασης. Επίσης αποτέλεσαν προκλήσεις για κριτικό αναστοχασμό αντιλήψεων, απόψεων, σχετικά με τα αίτια και την αναπαραγωγή των κοινωνικών προβλημάτων και τη ρητορεία σχετικά με τα κοινωνικά δικαιώματα του ανθρώπου, μια συνθήκη ιδανική για την προετοιμασία των κοινωνικών επιστημόνων του αύριο.

Το πρόγραμμα σπουδών στην πραγματικότητα δεν οριστικοποιήθηκε ποτέ. Στην πορεία έλαβε υπόψη τις νέες κοινωνικές ανάγκες, περιέλαβε παρεμβάσεις στις συνεχώς επιδεινούμενες συνθήκες ζωής και την εκ μέρους των φοιτητών ανάληψη δράσεων συνηγορίας και κοινοτικής παρέμβασης.

7. Ενδεικτικά στην Κομοτηνή υπηρετούσαν δύο κοινωνικοί λειτουργοί στην Κοινωνική Πρόνοια και τον Δήμο, και από μία στο Κέντρο Εργαζόμενης Νεότητας, το ΚΕΦΟ, τη Φυλακή, το Ειδικό Σχολείο και στο ΕΙΥΑΠΟΕ.

Το παρόν άρθρο αντλεί από προγενέστερα κείμενα⁸ της συγγραφέως, ενώ προσιδιάζει περισσότερο με αφήγηση συμβάντων και στιγμιότυπων από την ενεργό ανάμειξή της στη συγκρότηση της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στην Ελλάδα παρά με ακαδημαϊκή μελέτη.

1. 1996 :Έτος-κλειδί για την πανεπιστημιακή εκπαίδευση στην Κοινωνική Εργασία

Η ίδρυση του Τμήματος Κοινωνικής Διοίκησης ικανοποίησε μερικώς το μακρόχρονο αίτημα για πανεπιστημιοποίηση της εκπαίδευσης στην κοινωνική εργασία, αφού δεν συστάθηκε αυτόνομο τμήμα, παρά μόνο κατεύθυνση κοινωνικής εργασίας. Η εμφάνιση του αντικειμένου "Κοινωνική Διοίκηση" στο μηχανογραφικό των πανελλήνιων εξετάσεων προκάλεσε έντονη αναστάτωση στους διδάσκοντες και στους σπουδαστές και τις σπουδάστριες των ΤΕΙ, και κυρίως στους επαγγελματίες κοινωνικούς λειτουργούς. Πολλοί ενδεχομένως ένωσαν ανακούφιση, ωστόσο οι περισσότεροι μάλλον δυσπιστία σε σχέση με την τεκμηρίωση και τη νοηματοδότηση αυτής της συνθήκης και ειδικότερα αναφορικά με την ισότιμη θέση της επιστήμης της κοινωνικής εργασίας στο εν λόγω Τμήμα και το εργασιακό και μισθολογικό μέλλον των κοινωνικών λειτουργών ΤΕ, σε σχέση με τους μελλοντικούς συναδέλφους τους ΠΕ. Πολλοί κοινωνικοί λειτουργοί ΤΕ, ορμώμενοι από την εξελισσόμενη την ίδια περίοδο εξομοίωση των πτυχίων Παιδαγωγικών Ακαδημιών με τα πτυχία που χορηγούσαν τα πανεπιστημιακά Τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης, δυσανασχετούσαν για την απουσία αντίστοιχης ρητής ρύθμισης στο ιδρυτικό του Τμήματος στο ΔΠΘ και επέμεναν σε σχετική διεκδίκηση.

Οι εν λόγω επιφυλάξεις είχαν ευρεία διάδοση και απήχηση πανελλαδικά ακόμη και σε όσους εργάστηκαν και συνέβαλαν στο να εισαχθεί η κοινωνική εργασία σε Πανεπιστημιακό Ίδρυμα. Στην έδρα του Τμήματος, στη Ροδόπη, οι κοινωνικοί

8. Το άρθρο «*Τα πρώτα βήματα της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στην Κοινωνική Εργασία στην Ελλάδα*», που είχε γραφτεί το 2002, ύστερα από πρόταση της καθηγήτριας Κοινωνικής Εργασίας Στ. Κοκκινάκη, που ετοίμαζε ένα βιβλίο αφιέρωμα στην Κοινωνική Εργασία στην Ελλάδα / Την εισήγηση «*Social Work Education in Greece: at crossroads again*», στο συνέδριο «*Η κοινωνική πρόνοια σε κρίση: προκλήσεις και προοπτικές για την Κοινωνική Εργασία*», που οργάνωσε το Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας ΤΕΙ Αθήνας σε συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Σχολών Κοινωνικής Εργασίας (EASSW) στις 7 & 8 Νοε. 2014 / Την εισήγηση, «*Social Work Education in time of crisis: challenges and responses*», στο συνέδριο της EASSW με θέμα «*Social Work Education in Europe toward 2025*», Μιλάνο, 2015.

λειτουργοί εξέφρασαν ικανοποίηση για την επιλογή του τόπου τους να συσταθεί εκεί το πρώτο πρόγραμμα πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στην κοινωνική εργασία. Την ίδια στάση τήρησαν και οι αρχές, ο Νομάρχης και οι Δήμαρχοι του Νομού. Όμως δεν συνέβη το ίδιο στους Νομούς Έβρου και Ξάνθης, όπου οι περισσότεροι κοινωνικοί λειτουργοί εξέφρασαν έντονη επιφύλαξη και ανησυχία. Απαιτήθηκαν πολλές επισκέψεις σε κοινωνικές υπηρεσίες, συναντήσεις σε αίθουσες του Πανεπιστημίου στις δυο πόλεις, συσκέψεις με αντιπρυτάνεις του ΔΠΘ και εκπροσώπους του ΔΣ του ΣΚΛΕ. Η προφανής αδυναμία απάντησης στα ερωτήματα σχετικά με την εξομίωση των πτυχίων και των μελλοντικών θέσεων εργασίας, δεδομένου ότι συνιστούσε ζήτημα που δεν ενέπιπε στις αρμοδιότητες του Πανεπιστημίου, αδυνάτιζε το επιχείρημα για τη σημασία της στήριξης της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης ως αφετηρίας για την αναβάθμιση του επαγγέλματος του κοινωνικού λειτουργού στη χώρα. Ακραίες φωνές ζητούσαν την παραίτηση της συγγραφέως από τη θέση της διδάσκουσας, *"αν φύγει, δεν θα 'ρθει κανείς καθηγητής από τα ΤΕΙ, έτσι θα κλείσει", "μένοντας εμποδίζει τη δημιουργία καθαρού τμήματος κοινωνικής εργασίας σε κεντρικό πανεπιστήμιο"*. Θερμός υποστηρικτής της λειτουργίας των σπουδών κοινωνικής εργασίας στο ΔΠΘ ήταν ο καθηγητής ψυχιατρικής Παναγιώτης Σακελλαρόπουλος, που προσέφερε τόσο ηθική όσο και έμπρακτη υποστήριξη. Χαρακτηριστική ήταν η φράση του *"Θα χρειαστείς δέκα χρόνια να το στήσεις το πρόγραμμα, για να το αποδεχθούν οι οργανώσεις. Όμως μην ανησυχείς, τους πρώτους φοιτητές και όσους χρειαστεί θα τους εκπαιδεύσουμε εμείς στην Εταιρεία Κοινωνικής Ψυχιατρικής"*. Πρόκειται για μια υπόσχεση που τηρήθηκε στο έπακρο, η ΕΚΨ&ΨΥ εξελίχθηκε σε άριστο συνεργάτη στην εκπαίδευση των κοινωνικών λειτουργών στο πεδίο της ψυχικής υγείας, την κοινοτική ψυχιατρική, την αποασυλοποίηση. Καθουσιαστική ήταν και η Έλλη Παπαθεοφίλου, *"θα την κερδίσεις την εμπιστοσύνη τους"*, με το νηφάλιο επιχείρημα *"έχεις κλινική στάση, δείχνεις ενσυναίσθηση, αυτό θα βοηθήσει να αναλογιστούν τη σημασία αυτού που συμβαίνει, έστω και κουτσό στη Θράκη, και θα αλλάξουν στάση"* (Ξεροπήγαδο, Ιούνης 1997). Ο χαρακτηρισμός του Τμήματος "έστω και κουτσό" αντανάκλα την εκτίμηση που είχαν οι περισσότεροι από τους διεκδικητές της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στην κοινωνική εργασία, πως παρότι οι σπουδές σε αυτό δεν ήταν αυτοτελείς, μείζονα σημασία είχε το γεγονός ότι προσφέρονταν σε πανεπιστήμιο. Αυτό αποτελούσε σαφή, αναμφισβήτητη αναβάθμιση, ικανή να προχωρήσει ως την κατάκτηση πλήρους αυτοτέλειας, αφού θα συνέβαλε στη μεγέθυνση του αριθμού των κοινωνικών λειτουργών με διδακτορικό τίτλο και ερευνητικό έργο, κατάλληλο για τη στελέχωση πανεπιστημιακών τμημάτων κοινωνικής εργασίας.

Στο ρίζωμα των σπουδών στο ΔΠΘ, πρωτοστάτησαν οι κοινωνικές λειτουργοί και μέλη του ΣΚΛΕ Αρχοντούλα Τσάτσικου, Χριστιάνα Ταουκσή και Μαρία Φιλιππίδου. Εκείνες ανέλαβαν την ξενάγηση των νεοφερμένων διδασκόντων και φοιτητών στους φορείς και τις γειτονιές της πόλης, συνέβαλαν στην αποδοχή των πρώτων 33 φοιτητριών και 7 φοιτητών-ασκούμενων κοινωνικών λειτουργών σε κοινωνικές υπηρεσίες του Νομού Ροδόπης. Σταδιακά η στάση των επαγγελματιών άλλαζε. Στην πλειοψηφία τους εξελίχθηκαν και παραμένουν άριστοι, στενοί συνεργάτες, με συμβολή στις σπουδές ως εκπαιδευτές πρακτικής άσκησης των φοιτητών-ασκούμενων κοινωνικών λειτουργών στις υπηρεσίες τους. Διακριτή είναι η πολύσημη συμβολή της Κατερίνας Λεμοντζέλη, εκπαιδεύτριας των ασκούμενων στο ΕΥΑΑΠΟΕ Σαπών, που όταν αυτό έκλεισε (2004), επέλεξε τη μετάταξή της στο Τμήμα. Ανέλαβε την οργάνωση του γραφείου Πρακτικής Άσκησης (ΠΑ) και στήριξε την ΠΑ σε σχολικές μονάδες που δεν απασχολούσαν μόνιμο κοινωνικό λειτουργό και το πρωτοπόρο Κέντρο Υποδοχής και Υποστήριξης Πρωτοετών Φοιτητών ΔΠΘ (ΚΥΥΠΦ)⁹ τόσο ως μονάδα συμβουλευτικής φοιτητών, όσο και ως κέντρο ΠΑ.

Η χωροθέτηση του Τμήματος στο κέντρο της πόλης εξασφάλισε την προσβασιμότητα και την κινητικότητα που απαιτεί η διεξαγωγή της ΠΑ, όμως ήταν ιδιαίτερα ανεπαρκής. Η προκατασκευασμένη εγκατάσταση, πενιχρή, δυσλειτουργική και κυρίως απεχθής για τους φοιτητές και τους επισκέπτες του Τμήματος, διατηρείται ακόμη και σήμερα παρά τις ανανεωνόμενες υποσχέσεις μετεγκατάστασης και τους, μετά τη μετέπειτα (ατυχή) διεύρυνσή του, πολλαπλάσιους αριθμούς εισακτέων.

Το γνωστικό αντικείμενο της κοινωνικής εργασίας, την περίοδο εκείνη, είναι άγνωστο στην ακαδημαϊκή κοινότητα και τα απαιτούμενα για τη θεραπεία του απρόβλεπτα, ή και ασύμβατα με την καθιερωμένη πανεπιστημιακή διδασκαλία. Οι συστάσεις του στα μέλη ΔΕΠ, ΕΔΤΠ και ΕΤΕΠ του πανεπιστημίου, εγείρουν απορίες, π.χ. "κοινωνική

9. Το ΚΥΥΠΦ ξεκίνησε πιλοτικά το ακαδ. έτος 2000-2001 με ομάδες ομήλικων-αλληλοϋποστήριξης που απαρτίστηκαν από πρωτοετείς και τεταρτοετείς του Τμήματος. Εξελίχθηκε σε πολυδύναμη μονάδα συμβουλευτικής φοιτητών και κέντρο ΠΑ τεταρτοετών ασκούμενων κοινωνικών λειτουργών, που ανέπτυξαν δράσεις ένταξης στην ακαδημαϊκή κοινότητα και την κοινωνία της Θράκης πρωτοετών μειονοτικών, αλλοδαπών, φοιτητών με αναπηρία, με προβλήματα υγείας, ειδικές μαθησιακές δυσκολίες, αποκλίνουσα συμπεριφορά, (βλ. κεφ. 1.1., 1.5, στον συλλογικό τόμο *"Πρακτική Άσκηση στις εφαρμογές και την έρευνα της κοινωνικής εργασίας. Μελέτες περίπτωσης και επιλεγμένες εργασίες ασκούμενων κοινωνικών λειτουργών"* (ΔΠΘ-ΤΚΔ,2008).

εργασία!, κλάδος του εργατικού δικαίου, έτσι;", ή "σπουδάζεται η κοινωνική εργασία για απαλλαγή από τη στράτευση;", κ.ά.

Η βιωματική διδασκαλία και η διεξαγωγή μέρους της εκπαίδευσης στην κοινωνική εργασία στο πεδίο (ΠΑ) δεν θεωρούνται θεμιτές μέθοδοι της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, με εξαίρεση τις σπουδές σε ειδικότητες των φοιτητών/τριών της ιατρικής σχολής, ενώ και στα παιδαγωγικά τμήματα η άσκηση είναι βραχεία χωρίς εποπτεία. Η πρώτη προκάλεσε επιφύλαξη, δεν είναι "καθαρή" επιστήμη, η δεύτερη δυσπιστία. Για παράδειγμα, "πρακτική άσκηση με εποπτεία; περίεργο", "ασυνήθης η εκπαίδευση αυτή σε πανεπιστήμιο", "περίπλοκο, θα κοστίζει πολύ στο πανεπιστήμιο". Μέλη της διοίκησης του ΔΠΘ εισηγούνται, "καλά, αφού απαιτείται ΠΑ ως προσφέρεται με τη λήξη των σπουδών, μετά το πτυχίο, όπως η άσκηση των δικηγόρων" χωρίς ευθύνη και κόστος του πανεπιστημίου ή συμπεραίνουν "είναι τεχνολογική, καλώς καθιερωμένη στην τεχνολογική εκπαίδευση της χώρας"¹⁰. Πρόκειται για αναβίωση της συνθήκης της δεκαετίας του 1950, την οποία έχουν περιγράψει σε πρώτο πρόσωπο οι πρωτοπόρες καθηγήτριες Κοινωνικής Εργασίας Ασπασία Καλούτση και Θεοδώρα Παπαφλέσσα (των ιδίων, 2007:13). *"Είχαμε να αντιμετωπίσουμε τη δυσπιστία απέναντι στην ανάγκη συστηματικής εκπαιδευτικής προετοιμασίας για μια δραστηριότητα που δεν είχε στον τόπο μας ρίζες στην εκπαιδευτική παράδοση". "Εκείνη την εποχή στην Ελλάδα, η ακαδημαϊκή κοινότητα θεωρούσε ότι κάθε πρακτική εφαρμογή, με την εξαίρεση της ιατρικής, δεν είχε θέση στον πανεπιστημιακό χώρο, ως υποδεέστερη των θεωρητικών αναζητήσεων των κοινωνικών επιστημών"* (ό.π. σελ 16). Αυτή η αντίληψη είχε καθορίσει τον βραχύ βίο του Ανωτάτου Φροντιστηρίου Κοινωνικής Πρόνοιας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο (1953-1955) και την ανάθεσή του στο Βασιλικό Εθνικό Ίδρυμα, η οποία εγκλώβισε την επιστήμη της κοινωνικής εργασίας στην ανώτερη βαθμίδα υπό τη σκέπη του Υπουργείου Πρόνοιας και ανέστειλε την ανάπτυξή της. Αυτό συνέβη επειδή, η στέρηση πανεπιστημιακής υπόστασης την υποβίβαζε στην πρόσληψή της από την ελληνική κοινωνία, που την εποχή εκείνη απέδιδε υψηλή αξία στις

10. Η ΠΑ δεν είχε καθιερωθεί ως ουσιαδές μέρος της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, ούτε προϋπόθεση κατά την αναζήτηση εργασίας. Αντίστοιχη απόρριψη είχε δεχθεί η πρόταση-διακδίκηση των κοινωνικών λειτουργών της Κύπρου για συμπερίληψη της κοινωνικής εργασίας στα αντικείμενα που θα θέρπευε το Πανεπιστήμιο Κύπρου (ίδρυση 1989). Ως αποτέλεσμα εντάχθηκε στην ιδιωτική ανώτερη εκπαίδευση το 2001, στο Frederic Institute of Technology, το οποίο το 2007 αναγνωρίστηκε ως ιδιωτικό πανεπιστήμιο με το Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, ένα από τα τμήματά του (Νεοφύτου, 2011:183).

πανεπιστημιακές σπουδές, ενώ απέκλειε και την πρόσβαση σε μεταπτυχιακές και σπουδές διδακτορικού επιπέδου, όπως και την ανάπτυξη εγχώριας έρευνας.

Όμως το 1996, καθώς όλοι (ανα-)γνωρίζουν κάποια πτυχή του έργου των κοινωνικών λειτουργών, η ακαδημαϊκή κοινότητα αποδέχεται συστάσεις που γίνονται περιφραστικά: *"κοινωνική εργασία είναι η επιστήμη που σπουδάζουν οι κοινωνικοί λειτουργοί"* και ακούει την επιχειρηματολογία σχετικά με την καλλιέργεια δεξιοτήτων παρέμβασης. Ωστόσο, οι στερεότυπες αντιλήψεις σχετικά με τις βιωματικές μεθόδους διδασκαλίας και τον εφαρμοσμένο χαρακτήρα της επιστήμης της κοινωνικής εργασίας διήρκεσαν μεγάλο διάστημα. Η αλλαγή τους επήλθε σταδιακά μέσω της προώθησης των πολιτικών σύνδεσης πανεπιστημίων και απασχόλησης σε Ευρωπαϊκό επίπεδο και μέσα από τα πιλοτικά προγράμματα και τις αποδόσεις που είχαν οι παρεμβάσεις κοινωνικής εργασίας στις κοινότητες της Θράκης (βλ. επόμενη ενότητα). Μακρόβια διάρκεια είχαν/έχουν οι αντιστάσεις των διοικήσεων υπουργείων και οργανισμών και των επαγγελματιών - αποφοίτων ΚΑΤΕΕ και ΤΕΙ που τείνουν να διατηρούν τη διαφοροποίηση μεταξύ κοινωνικών λειτουργών τεχνολογικής από τους πανεπιστημιακής εκπαίδευσης (ΠΕ). Ως αποτέλεσμα, στις προκηρύξεις προβλέπονται δυσανάλογα περιορισμένες θέσεις ΠΕ, ακόμη και για προσωρινές θέσεις, όπως οι τετράμηνες ή οκτάμηνες διάρκειας της κοινωφελούς εργασίας. Το Τμήμα σε συνεργασία με τον ΣΚΛΕ έχει αναλάβει πρωτοβουλίες για την ενιαία αντιμετώπιση των επίσης ενιαίων επαγγελματικών δικαιωμάτων των πτυχιούχων κοινωνικής εργασίας στην ελληνική επικράτεια.

2. Η λειτουργία του πρώτου Τμήματος

Το 1996 οι κοινωνικοί λειτουργοί κάτοχοι διδακτορικού τίτλου από Πανεπιστήμια του εξωτερικού και της Ελλάδας ήταν ελάχιστοι. Στην προκήρυξη θέσης εξωτερικού συνεργάτη (ΠΔ 407/1980) για το μάθημα "Εισαγωγή στην Κοινωνική Εργασία" είχε υποβληθεί μόνο η αίτηση της υποφαινόμενης. Η προσωρινή Γενική Συνέλευση ανέθεσε σε εκείνη τη διδασκαλία του και το μάθημα "Εισαγωγή στην Κοινωνική Πολιτική" στον κ. Δημήτρη Ιατρίδη και τον κ. Δημήτρη Βενιέρη (8η συνεδρίαση, 4.10.1996). Τα αντίστοιχα πρώτα μαθήματα διδάχθηκαν στην τάξη των 80 νεοφερμένων φοιτητών στις 4 Οκτωβρίου 1996.

Ακολούθησε πρόσκληση σε τρεις κατόχους διδακτορικού διπλώματος που δίδασκαν σε Τμήματα Κοινωνικής Εργασίας των ΤΕΙ, και σε έναν-έναν στους κοινωνικούς λειτουργούς, που κυρίως μέσω δημοσιεύσεών τους στο περιοδικό *Κοινωνική Εργασία* είχε γνωστοποιηθεί ότι είχαν ολοκληρώσει μεταπτυχιακές σπουδές ή εκπονούσαν

διατριβή. Οι πρώτοι αρνήθηκαν να συμβάλλουν, επικαλούμενοι οικονομικά ζητήματα (αύξηση φορολογίας εισοδήματος) και την κόπωση από τις μετακινήσεις. Ενώ όλοι, όσοι από τους δεύτερους είχαν δηλώσει διαθέσιμοι το διάστημα 1997-1998 και ιδίως τα έτη της πρώτης πρακτικής άσκησης (1998-2000) απασχολήθηκαν σε θέσεις εξωτερικού συνεργάτη (Π.Δ. 407/1984)¹¹.

Η καθυστέρηση στην αυτονόμηση του Τμήματος (απαιτούσε σύνθεση εννέα μελών ΔΕΠ με δυο πρωτοβάθμιους και δυο αναπληρωτές καθηγητές) και η καθιερωμένη πελατειακή δομή του ελληνικού πανεπιστημίου, (όμοια εκείνης του πολιτικού συστήματος και του δημόσιου βίου της χώρας) είχαν σοβαρή επίπτωση στη στελέχωση και των δυο κατευθύνσεων του Τμήματος. Ως το 2007, το μη αυτόνομο Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης διοικείται από διορισμένους προέδρους, αντιπρυτάνεις ή καθηγητές μέλη ΔΕΠ της Νομικής, που αν και καλοπροαίρετοι δεν είναι γνώστες των ιδιαιτεροτήτων της θεραπείας της επιστήμης της κοινωνικής εργασίας. Δυσκολεύονται να κατανοήσουν την υποχρεωτικότητα της ΠΑ, την εμπλοκή εποπών-κοινωνικών λειτουργών με μεταπτυχιακές σπουδές σε θέσεις εξωτερικών συνεργατών (Π.Δ. 407/1984), με περιορισμένη αναλογία επόπτη-εποπτευομένων και την αναγκαιότητα λειτουργίας αυτοτελούς γραφείου ΠΑ, με συντονιστή κοινωνικό λειτουργό, κάτι που δεν προβλέπεται από τον οργανισμό του Πανεπιστημίου. Οι εισηγήσεις της Συνέλευσης για τη στελέχωση των κατευθύνσεων αντικρούονται από τη Σύγκλητο που δεν εγκρίνει προκηρύξεις σε γνωστικά αντικείμενα κοινωνικής πολιτικής και κοινωνικής εργασίας, μετατρέποντάς τις σε θέσεις ΔΕΠ καθιερωμένων κλάδων του δικαίου με λιγότερη ή περισσότερη συνάφεια. Ως αποτέλεσμα, η στελέχωση του Τμήματος εξελίσσεται ανισοβαρής. Παρότι οι φοιτητές συνωστίζονται στην κατεύθυνση της κοινωνικής εργασίας, οι διδάσκοντες στο αντικείμενο αυτό είναι οι λιγότεροι, και επιφορτισμένοι με πολλαπλάσιο του μέσου ΔΕΠ έργο (βιωματικές ασκήσεις, πιλοτικές δράσεις και προγράμματα που εξασφαλίζουν θέσεις ΠΑ, εποπτείες), ενώ συχνά μειοψηφούν αριθμητικά στη γενική συνέλευση σε κρίσιμες για την κατεύθυνση αποφάσεις. Ως επακόλουθο, έρευνες και δράσεις κοινωνικής εργασίας και παρέμβασης δεν δημοσιεύονται, προγράμματα επιμόρφωσης εκπαιδευτών πρακτικής άσκησης συμπυκνώνονται και μεγάλος αριθμός αιτήσεων για εκπόνηση διδακτορικών διατριβών στην κοινωνική εργασία δεν γίνεται δεκτός.

11. Χρονολόγιο των πρώτων εκλογών σε θέσεις ΔΕΠ Κοινωνικής Εργασίας: Ιούνιος 1998 η Θ. Καλλινικάκη σε θέση αναπλ. καθηγητή, Ιούνιος 1999 ο Γ. Ζαϊμάκης, και ένα χρόνο αργότερα η Α. Κανδυλάκη σε θέση λέκτορα κοινωνικής εργασίας.

Επιπλέον, στο πλαίσιο της αναδιανομής των πόρων του Πανεπιστημίου η κοινωνική λειτουργός του γραφείου ΠΑ μετατίθεται στη διοίκηση, ενώ μειώνονται οι πιστώσεις για θέσεις εξωτερικών συνεργατών (ΠΔ 407/1980) που κάλυπταν την εποπτεία της ΠΑ. Έτσι το τμήμα βρίσκεται ανέτοιμο να καλύψει τη διαρκώς αυξανόμενη ζήτηση - πίεση φοιτητών να ενταχθούν στην κατεύθυνση κοινωνικής εργασίας. Μεγάλο μέρος του χρόνου και της ενέργειας ξοδεύεται σε σύνταξη εγγράφων με περιγραφές επιτακτικών αναγκών και εισηγήσεις για την κάλυψη του πιεστικού αιτήματος των φοιτητών να ενταχθούν στην κατεύθυνση και "να σπουδάσουν την επιστήμη για την οποία είχαν επιλέξει το Τμήμα". Η θέσπιση ποσοστού εισόδου 60% και 40% ανά κατεύθυνση και έτος εισαγωγής και κριτηρίων ένταξης στην κατεύθυνση κοινωνικής εργασίας κατέστη αναγκαία. Το πρώτο στην πράξη καταργήθηκε ενώ τα κριτήρια αποτέλεσαν/αποτελούν μήλο έριδας μεταξύ των μελών ΔΕΠ των δύο κατευθύνσεων. Οι φοιτητές που δεν προάγονται στα μαθήματα-κριτήρια δημιουργούν σειρές αναμονής σε επόμενα έτη σπουδών στην κατεύθυνση κοινωνικής εργασίας, ενώ λόγω εξάντλησης των θέσεων ΠΑ στην Περιφέρεια, μέρος του προγράμματος επεκτείνεται στη Θεσσαλονίκη και άλλες πόλεις. Το δε ΔΕΠ κοινωνικής πολιτικής εύλογα αντιδρά για το γεγονός ότι η ένταξη στην εν λόγω κατεύθυνση προκύπτει ως δευτερεύουσα, σχεδόν αναγκαστική επιλογή των φοιτητών, που μετά από πολλές αποτυχημένες προσπάθειες κάλυψης των κριτηρίων δεν εντάσσονται στην κατεύθυνση κοινωνικής εργασίας.

2.α. Η βιβλιογραφία

Αντίστοιχος με τον περιορισμένο αριθμό κοινωνικών λειτουργών με διδακτορικό και μεταπτυχιακό τίτλο ήταν και ο εξαιρετικά περιορισμένος αριθμός ελληνόγλωσσων συγγραμμάτων κοινωνικής εργασίας. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι μεγάλο μέρος της υπάρχουσας βιβλιογραφίας το 1996 περιλαμβανόταν σε πολυγραφημένα κείμενα, σε πρακτικά συναντήσεων εργασίας που οργάνωνε τακτικά το Συμβούλιο Επιμορφώσεως στην Κοινωνική Εργασία (ΣΕΚΕ) και συνεδρίων του ΣΚΛΕ, τα περισσότερα εξαντλημένα.

Η τροφοδότηση της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου συνοδεύτηκε με μεταφράσεις βασικών συγγραμμάτων (όπως του Μ. Payne, *Σύγχρονη Θεωρία της Κοινωνικής Εργασίας*, 2000, επιμ. Θ. Καλλινικάκη, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα) και διαδικτυακών πηγών, ενώ παράλληλα αξιοποιήθηκαν μελέτες περιπτώσεων από τον πρόσφατο τότε επαγγελματικό βίο του ΔΕΠ και από τα κέντρα πρακτικής άσκησης.

Πολύτιμη ήταν η γενναιόδωρη κίνηση της Έλλης Παπαθεοφίλου που δώρισε στο Τμήμα την πλούσια βιβλιοθήκη της, η οποία ακολουθήθηκε από την κ. Άννα Αμνρά, καθηγήτρια και από την κ. Όλγα Ζάρναρη, κοινωνική λειτουργό-ερευνήτρια στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών που δώρισε το προσωπικό αρχείο της. Πρόσφατο ανεκτίμητο απόκτημα αποτελεί η δωρεά της βιβλιοθήκης της καθηγήτριας Χριστίνας Βάγια, στο ΠΜΣ του ΔΠΘ "Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνική Εργασία".

Η απουσία συγγράμματος ανά μάθημα κοινωνικής εργασίας έδειχνε υστέρηση ως προς τα καθιερωμένα στις πανεπιστημιακές σπουδές όλων των γνωστικών αντικειμένων. Η απόκριση στο κάλεσμα για συγγραφή στη σειρά "Κοινωνική Εργασία" στις Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα (1998-2008), δημιούργησε ένα θύλακα με τα πρώτα δέκα βασικά συγγράμματα. Η προσπάθεια αυτή συνεχίζεται από το "Σπουδαστήριο Κοινωνικής και Κοινοτικής Εργασίας" στις Εκδόσεις Τόπος, το οποίο έχει ήδη εκδώσει δέκα ακόμη βιβλία κοινωνικής εργασίας¹². Ωστόσο, από το 2010 η ελληνόφωνη βιβλιογραφία εμπλουτίζεται με συλλογικούς τόμους θεωρίας και εφαρμογών κοινωνικής εργασίας που εκδίδουν και άλλοι εκδοτικοί οίκοι.

3. Το πρόγραμμα σπουδών

Η έκταση του άρθρου δεν επιτρέπει την περιγραφή της φιλοσοφίας, του περιεχομένου και της συνεχούς εξέλιξης του προγράμματος σπουδών¹³. Στα μαθήματα κορμού που απευθύνονται και στις δυο κατευθύνσεις έχουν ενταχθεί η εισαγωγή στην κοινωνική εργασία, η κοινοτική εργασία, ο κοινωνικός σχεδιασμός, η διοίκηση κοινωνικών υπηρεσιών, τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, ο κοινωνικός αποκλεισμός, η φτώχεια, η αξιολόγηση κοινωνικών προγραμμάτων, η μεθοδολογία κοινωνικής έρευνας και η στατιστική ανάλυση.

Τα μαθήματα κατεύθυνσης εστιάζονται στο θεωρητικό υπόβαθρο της πρακτικής και της έρευνας της κοινωνικής εργασίας, με γνώμονες τα πεδία εφαρμογής (εκπαίδευση, υγεία, εξαρτήσεις, κ.ά.), τις πληθυσμιακές ομάδες στόχου (μειονότητες, άτομα με αναπηρίες,

12. www.toposbooks.gr

13. Στον αρχικό διάλογο μεταξύ των μελών της προσωρινής Γ.Σ. για τη διαμόρφωση του Προγράμματος Σπουδών του νεοσύστατου Τμήματος είχαν συνεισφέρει με σχετικές εισηγήσεις τους ο καθηγητής Δημήτρης Ιατρίδης και ο Σ.Κ.Α.Ε. Το σχέδιο προγράμματος του ΣΚΛΕ, σύμφωνα με το συνοδευτικό έγγραφο, είχε εκπονήσει επιτροπή μελών του (α.π.719/27.3.97).

τρίτη ηλικία), τις ολιστικές και ειδικευμένες παρεμβάσεις, τη διεπιστημονικότητα, τη δικτύωση κοινωνικών υπηρεσιών και την αξιολόγηση παρεμβάσεων και προγραμμάτων.

Οι φοιτητές και οι φοιτήτριες κατεύθυνσης κοινωνικής εργασίας διδάσκονται αυτοτελή μαθήματα όπως, "διαγνωστική εκτίμηση στην κοινωνική εργασία", "κλινική παρέμβαση σε κρίση", "διαπολιτισμική", "συγκριτική", "η τέχνη στην κοινωνική εργασία", "κοινωνική εργασία στις εξαρτήσεις", "ενδοοικογενειακή βία". Λόγω του μεγάλου αριθμού των φοιτητών η πτυχιακή εργασία είναι προαιρετική και αντικαθιστά δυο υποχρεωτικά κατ' επιλογήν μαθήματα. Ωστόσο όλοι εκπονούν γραπτή εργασία ανά εξάμηνο ΠΑ σε θεματική συνδεδεμένη με τον τομέα άσκησης τους και τις μεθόδους εργασίας που εφαρμόζονται εκεί¹⁴.

Οι αναδιαμορφώσεις και ο συνεχής εμπλουτισμός του προγράμματος σπουδών επηρεάστηκε από τον ρυθμό στελέχωσης του Τμήματος, τα αντικείμενα ειδίκευσης των νέων θέσεων και από την προσπάθεια να περιλαμβάνει γνώσεις και μεθόδους κατάλληλες για την κατανόηση και τεκμηρίωση των παρεμβάσεων στις νέες κοινωνικές ανάγκες. Παράδειγμα, η διεύρυνση προπτυχιακού και μεταπτυχιακού με τα μαθήματα "επιπτώσεις της κρίσης" και "κοινωνική εργασία στην εκπαίδευση". Επίσης, το πρόγραμμα διαχρονικά επηρεάστηκε από την ανάπτυξη στενής διαπανεπιστημιακής συνεργασίας με ακαδημαϊκούς και τμήματα κοινωνικής εργασίας στην Ευρώπη. Ενδεικτικά αναφέρουμε το "*Socrates Intensive Program on Social Policy and Social Work*", που λειτούργησε σε συνεργασία με τα πανεπιστήμια Umea (Σουηδία), Tilburg, Fribourg (Ελβετία), Antwerp, Sofia και το Universidade Catolica Portuguesa, σε ετήσια βάση από το ξεκίνημα του Τμήματος ανελλιπώς ως και το 2014, που τα προγράμματα Socrates αντικαταστάθηκαν από τα Erasmus-Plus. Ομοίως επωφελής είναι η συνεργασία που συστήθηκε το 2005 με το School of Social Work, University of Applied Sciences, Northwestern Switzerland (Βασιλεία), η οποία από το 2014-2015 έχει εξελιχθεί σε πρόγραμμα δεκαήμερης φιλοξενίας-φοίτησης 15-20 Ελβετών στην Κομοτηνή και 20 Ελλήνων στη Βασιλεία.

Την περίοδο 2009-2012 υπήρξε έντονη κινητικότητα στο πλαίσιο του Προγράμματος TEMPUS '*Modernising Social Work Education and Teaching in Russia*' (project no:145544-TEMPUS-2008-UK-JPCR) το οποίο υλοποιήθηκε με επιστημονικά υπεύθυνη τη γράφουσα σε συνεργασία με τα Τμήματα Κοινωνικής Εργασίας των University of

14. Βλ. Οδηγό εκπόνησης εργασίας, ενσωματωμένο στον Οδηγό Πρακτικής Άσκησης στις Εφαρμογές και την Έρευνα της Κοινωνικής Εργασίας και Εποπείας (www.socadm.duth.gr). Επίσης, βλ. Healy & Link (2012).

Lincoln (Βρετανία) και Siegen University (Γερμανία), τα αντίστοιχα τμήματα των Kazan State Medical University, Nizhny Novgorod State University και Saratov State Technical University (Ρωσία).

Σημαντικό μέρος της εκπαίδευσης παρέχεται στο πλαίσιο συνεργειών με τις κοινότητες και την κοινωνία της Θράκης, το οποίο αποτελεί οργανικό τμήμα του προγράμματος σπουδών. Η παρουσίασή του σε αυτοτελή ενότητα σχετίζεται με τη σημασία του και το ενδεχόμενο να ενδιαφέρει ορισμένους αναγνώστες του άρθρου.

3α. Δικτύωση - συνέργειες με την κοινότητα και την κοινωνία

Η συγκρότηση σπουδών στην κοινωνική εργασία στη Θράκη, μια περιφέρεια με ιδιαίτερα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά και κυρίως τη μοναδική για τη χώρα πληθυσμιακή σύνθεση, όπως προαναφέρθηκε, αποτέλεσε μοναδική πρόκληση. Οι γηγενείς, μειονοτικοί και πλειονοτικοί, οι περισσότεροι με προσφυγική καταγωγή, και οι μαζικά εγκατεστημένοι εκεί παλιννοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση συνιστούν γόνιμο πεδίο για μελέτη του μειονοτικού φαινομένου, έρευνα και καλλιέργεια των αντιρατσιστικών, αντικαταπιεστικών και πολυπολιτισμικών προσεγγίσεων και για την εφαρμογή πιλοτικών παρεμβάσεων στην κοινότητα για την ένταξη (εκπαίδευση, απασχόληση), την πρόληψη και την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού.

Η έρευνα της κοινωνικής εργασίας βρίσκει αντικείμενα και χώρους για τη διεξαγωγή της. Τα κοινωνικά φαινόμενα είναι πρόδηλα, εμφανή, μιλούν και μιλιούνται-ονομάζονται. Οι ταξικοί, πολιτισμικοί και χωρικοί διαχωρισμοί με ευμεγέθεις μειονοτικές γειτονιές και χωριά με "τα δικά τους σχολεία", οι διακριτοί οικισμοί των Μουσουλμάνων και των Ρομά, Μουσουλμάνων και μη, και οι νεόδμητοι των παλιννοστούντων αποκαλύπτουν πολύσημες διαφοροποιήσεις. Οι διαθέσεις των γηγενών για ομαλή συνύπαρξη αποκλίνουν από τα διαδεδομένα στερεότυπα περί της μεταξύ τους εχθρότητας. Η ανάγκη και η αξία της ευαισθητοποίησης στην πολιτισμική ετερότητα βιώνεται. Οι οπτικές της διαπολιτισμικής, της κριτικής, της αντιρατσιστικής/ ενάντια στην καταπίεση, της φεμινιστικής, της ριζοσπαστικής κοινωνικής εργασίας έχουν άμεση εφαρμογή και απτά παραδείγματα-αποτελέσματα. Η απομάκρυνση από το καθιερωμένο "βιο-ιατρικό μοντέλο" άσκησης της κοινωνικής εργασίας, (ιστορικά εδραιωμένο από τη φροντίδα των ανάπηρων και των θυμάτων πολέμου και εμφυλίου, και τη νοσοκομειακή κοινωνική εργασία από το 1956), είναι οριστική. Προτάσσονται ο σχεδιασμός και η ανάπτυξη κοινωνικών προγραμμάτων με βάση τα ευρήματα

ερευνών εκτίμησης κοινωνικών αναγκών, ερευνών δράσης και αξιολόγησης. Προκρίνονται συμμετοχικές μέθοδοι έρευνας που δίδουν τον λόγο στους συμβαλλόμενους στην πρακτική της κοινωνικής εργασίας, τους λήπτες κοινωνικών παροχών και προστασίας, και αφουγκράζονται τις εμπειρίες των επαγγελματιών (Cree & Davis, 2007· Mayer & Timms, 1970). Έτσι αναγνωρίζονται νέες και αποκαλύπτονται παραμελημένες κοινωνικές ανάγκες. Οι επιτακτικές ανάγκες για θέσεις ΠΑ επέσπευσαν τη δοκιμή ολιστικών με πολιτισμική ευαισθησία επιτόπιων παρεμβάσεων κοινωνικής εργασίας στην περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, οι οποίες επηρεάζουν τη δημιουργία θέσεων εργασίας για κοινωνικούς λειपुरγούς και μεγεθύνουν τις προσδοκίες από αυτούς. Όπως αντίστοιχα συμβαίνει στις περιοχές όπου λειτουργούν Τμήματα Κοινωνικής Εργασίας¹⁵, έτσι και στη Θράκη, ανοίγουν θέσεις ΠΑ σε νηπιαγωγεία, σχολικές μονάδες όλων των βαθμίδων, συστήνονται κοινωνικές υπηρεσίες στην τοπική αυτοδιοίκηση, σχεδιάζονται επιτόπιες παρεμβάσεις στις κοινότητες Ρομά και παλιννοστούντων.

Άξιες λόγου είναι οι πρωτοβουλίες σχεδιασμού, εφαρμογής και αξιολόγησης προγραμμάτων κοινωνικής εργασίας σε συνεργασία με φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Διευθύνσεις Εκπαίδευσης. Αναπτύσσονται πιλοτικά προγράμματα πρωτοβάθμιας κοινωνικής φροντίδας, ψυχοκοινωνικής υποστήριξης, δικτύωσης των υφιστάμενων υπηρεσιών και κοινοτικής ανάπτυξης με κόμβο τη δημοτική κοινωνική υπηρεσία. Με μεσολαβητές και διερμηνείς Μουσουλμάνες και Μουσουλμάνους φοιτητές του Τμήματος αποκτήθηκε πρόσβαση σε αμιγώς μειονοτικούς Δήμους και σε μειονοτικά σχολεία.

Με πρωτοβουλία και ευθύνη της κατεύθυνσης λειपुरγρησε η Πανεπιστημιακή Κοινωνική Υπηρεσία στο Δήμο Σαπών [Π.Κ.Υ] σε συνεργασία με τον οικείο Δήμο, τον Οκτώβριο του 1999 στο κτίριο του παλαιού Δημαρχείου¹⁶. Σχεδιάστηκε ύστερα από έρευνα

15. Τα Τμήματα Κοινωνικής Εργασίας σύστησαν θέσεις ΠΑ σε σχολεία (το ΚΑΤΕΕ Κρήτης 1980, Πάτρας 1997 και το ΤΕΙ Αθήνας 1988, Σουρραπά, 2009: 297), σε κοινωνικές υπηρεσίες στην Τοπική Αυτοδιοίκηση π.χ. Κεντρική Κοινωνική Υπηρεσία το 1988, στους Δήμους Ελευσίνας και Ελληνικού (Βάγια, 1993), επιτόπιες παρεμβάσεις σε ιδιόζουσες κοινότητες, π.χ., το ΤΕΙ Κρήτης στην Τύλισο.

16. Η Π.Κ.Υ. του Δήμου Σαπών έχει χειριστεί περιπτώσεις πρώιμης εγκατάλειψης του σχολείου, κακοποίησης παιδιών, ενδοοικογενειακής βίας, ασφάλισης ανασφαλιστών και έχει λειपुरγήσει προγράμματα κατ' οίκον φροντίδας των ψυχικά ασθενών, πρόληψης ψυχικής υγείας και εξαρτήσεων. Επίσης, έχει προσφέρει μαθήματα ελληνικής γλώσσας και στήριξης φιλολογικών μαθημάτων σε παλιννοστούντες γυμνασιόπαιδες σε συνεργασία με το Τμήμα Φιλολογίας του ΔΠΘ.

εκτίμησης κοινωνικών αναγκών (Ζαϊμάκης και Καλλινικάκη, 2004), πολλές δράσεις της είχαν συμμετοχικό χαρακτήρα έρευνας δράσης στον Παιδικό Σταθμό, τις μονάδες εκπαίδευσης, το Κέντρο Φροντίδας Ηλικιωμένων, το ΚΕΦΟ, το Κέντρο Υγείας, το ΕΥΑΠΟΕ, την Κινητή Μονάδα Ψυχιατρικής Φροντίδας με πλούτο κατ' οίκον επισκέψεων και διακοινοτικές δράσεις όπως, το Διαπολιτισμικό Φεστιβάλ Σαπών (Κανδυλάκη, 2009:145-6). Η ανάγκη μόνιμης και πέραν του ακαδημαϊκού έτους λειτουργίας ώθησε στην προώθηση μιας Προγραμματικής Σύμβασης μεταξύ Υπουργείου Υγείας Πρόνοιας, Δήμου Σαπών, Δημοτικής Επιχείρησης Ανάπτυξης Σαπών και του ΔΠΘ-Τμήματος Κοινωνικής Διοίκησης το Δεκέμβριο του 2000. Επίσης, πραγματοποιήθηκαν έρευνες δράσης στον Δήμο και στο ιατρείο Σμύνθης καθώς και το «πρόγραμμα ψυχοκοινωνικής υποστήριξης και κοινοτικής παρέμβασης» στον Οικισμό Ηφαίστου¹⁷ σε συνεργασία με την Κοινωνική Υπηρεσία του Δήμου Κομοτηνής και έδρα το τοπικό Δημοτικό Ιατρείο.

Η σύσταση του Εργαστηρίου Κοινωνικής Κοινοτικής Εργασίας και Συμβουλευτικής (ΕΚΚΕΣ) το 2004 επέτρεψε την υλοποίηση τόσο εργαστηρίων και σεμιναρίων για φοιτητές, επαγγελματίες και ευρύ κοινό, όσο και την ανάπτυξη πιλοτικών δράσεων και τη διαμόρφωση υποδειγμάτων παρέμβασης και έρευνας στην εν λόγω περιοχή. Το Εργαστήριο αναπτύσσεται σε τέσσερις τομείς: τον τομέα *ανάπτυξης πιλοτικών εφαρμογών κοινωνικής κοινοτικής εργασίας και συμβουλευτικής*, αυτόν της *εκπαίδευσης*, εκείνον της *έρευνας* και τον τομέα *εκδόσεων - διδακτικού υλικού*. Μεταξύ των προγραμμάτων που οργανώθηκαν στο πλαίσιο του ΕΚΚΕΣ, ξεχωρίζει η «συμβουλευτική κοινωνική εργασία στην εκπαίδευση» σε τρία δημοτικά σχολεία μειονοτικής εκπαίδευσης, τρία γενικά δημοτικά σχολεία και ένα ΤΕΕ. Επίσης, η συγκρότηση του «Κέντρου Υποδοχής και Υποστήριξης Πρωτοετών Φοιτητών Δ.Π.Θ.» με έδρα στο τμήμα, η οργάνωση Κοινωνικής Υπηρεσίας στον Δήμο Αιγείρου και η διεξαγωγή αξιολόγησης δυο κοινωνικών φορέων που ανατέθηκαν από τους ίδιους. Ωστόσο, το φιλόδοξο πρόγραμμα *"δικτύωση των κοινωνικών υπηρεσιών για την προώθηση της ανάδοξης φροντίδας στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και*

17. Ο Οικισμός Ήφαιστος, στις παρυφές της Κομοτηνής κατοικείται από 1500 περίπου κατοίκους Μουσουλμάνους-Ρομά σε απαράδεκτες συνθήκες υγιεινής και διαβίωσης. Προηγήθηκε έρευνα εκτίμησης κοινωνικών αναγκών, σύνδεση με πηγές στην πόλη της Κομοτηνής, λειτουργία ενός προγράμματος δημιουργικής απασχόλησης για τα περίπου 50 παιδιά που δεν φοιτούσαν στο σχολείο και κινητοποίηση των κατοίκων για την ανάπτυξη πρωτοβουλιών και δράσεων από τους ίδιους.

Θράκης", που λειπούργησε με ομάδες εργασίας σε κάθε νομό και κατέγραψε ανάγκες και δυνατότητες, δεν ευοδώθηκε. Βασικό εμπόδιο αποτέλεσε η υποστελέχωση των υφιστάμενων κοινωνικών υπηρεσιών και του ίδιου (δεν έχει σταθεί εφικτή η πρόσληψη ΕΔΙΠ-κοινωνικών λειपुरγών) αλλά και η λειपुरγία χωριού SOS, που τελούσε υπό κατασκευή στην Αλεξανδρούπολη.

Εξ αρχής και διαχρονικά, το τμήμα στήριξε ενεργά τη σύσταση νέων κοινωνικών υπηρεσιών, π.χ. ΜΚΟ για άτομα με αναπηρία, θύματα ενδοοικογενειακής βίας, τη λειपुरγία παραρτημάτων φορέων, όπως ο ΟΚΑΝΑ και το ΚΕΘΕΑ σε Κομοτηνή, Αλεξανδρούπολη και Καβάλα και, όποτε χρειάστηκε, υποστήριξε τη συνέχιση της λειपुरγίας δομών όπως της ΕΚΨ&ΨΥ, του "Βοήθεια στο σπίτι", των Ιατροκοινωνικών Κέντρων, κ.ά.

Ευρύτερη διάσταση και απήχηση είχαν λόγω της διάρκειας και της συστηματικότητάς τους οι δράσεις κοινωνικής εργασίας που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο των έργων: *"Δραστηριότητες προαγωγής της ψυχοκοινωνικής υγείας στο Δημοτικό Σχολείο"* (σε έξι μειονοτικά δημοτικά σχολεία), *"Ενέργειες υποστήριξης μειονοτικού μαθητικού πληθυσμού με ιδιαίτερα προβλήματα"* και *"Δράσεις ενισχυτικές των Μουσουλμάνων μαθητών/τριών με ελλιπή ένταξη στο σχολείο"*. Πρόκειται για αυτοτελή έργα των Προγραμμάτων «Ένταξη Μουσουλμανοπαίδων στην Εκπαίδευση», (ΕΠΕΑΕΚ II-ΥΠΕΠΘ, 2002-2004 και 2005-2007, ΕΣΠΑ 2010-2014), και "Ένταξη στην εκπαίδευση παιδιών Ρομά στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη", (ΕΣΠΑ-ΥΠΕΠΘ 2014-2015), με επιστημονικά υπεύθυνη τη γράφουσα. Μέσω αυτών εισήχθη η επιτόπια ολιστική παρέμβαση στις κοινότητες διαμονής και τις σχολικές και η αναγνώριση της φτώχειας ως κύριου παράγοντα κινδύνου για τη διακοπή και την ασταθή φοίτηση του εν λόγω μαθητικού πληθυσμού (και όχι ως χαρακτηριστικό της κοινότητας προέλευσης τους)¹⁸. Παράλληλα, αναδείχθηκε η σημασία της ευρύτερης αποδοχής από τις εκπαιδευτικές κοινότητες και τις τοπικές κοινωνίες και σχεδίασε δράσεις - ευκαιρίες για την εδραίωσή της. Η ετοιμασία άρτιων παραστάσεων σε συνέργεια με ομάδες συμμαθητών από την πλειονότητα και φοιτητών του ΔΠΘ που παρουσιάστηκαν δημόσια σε μεγάλης εμβέλειας εκδηλώσεις όπως αυτές της απελευθέρωσης, τα Ελευθέρια της Κομοτηνής και τα Χελιδονίσματα-υποδοχή της Άνοιξης χαρακτηρίστηκαν ως καλή πρακτική ένταξης στην κοινότητα¹⁹.

18. Βλ. www.musedu.gr.

19. European Roma Rights Centre and the Roma Education Fund (2010). Activities to Improve the Impact of Policies, Programs and Projects Aimed at the Social Inclusion and Non-Discrimination of

Η στελέχωση των εν λόγω έργων με κοινωνικούς λειτουργούς πλήρους απασχόλησης επέτρεψαν τη λειτουργία και εξέλιξη των οικισμών και των μονάδων εκπαίδευσης σε κέντρα πρακτικής άσκησης, κατάλληλα για την εκπαίδευση στη σχολική πολυπολιτισμική κοινωνική εργασία, τις αντιρατσιστικές με ολιστικό και δημιουργικό προσανατολισμό προσεγγίσεις και για την αναμέτρηση με τα στερεότυπα και το στίγμα στο χώρο της εκπαίδευσης και της κοινωνίας.²⁰ Η εν λόγω πρακτική άσκηση είχε πολλαπλό όφελος για τους ασκούμενους αφού πολλές από τις δράσεις που ανέπτυσαν είχαν αλληλοδιδακτικό χαρακτήρα καθώς οι ίδιοι ήταν πρότυπα ετερότητας και συνέργειας με τους αποκλεισμένους κατοίκους και μαθητές και ταυτόχρονα δρώντες δέκτες της. Παράδειγμα, οι συντονιστές ομάδων ενίσχυσης κινήτρου, δεξιοτήτων για μάθηση, μελέτης, θεάτρου, τα εργαστήρια γυναικών στους οικισμούς, κ.ά. (Καλλινικάκη, 2012α).²¹

4. 2000 και 2009: έτη-ορόσημα της μεταπτυχιακής εκπαίδευσης στην Κοινωνική Εργασία

Η ανάπτυξη προγράμματος μεταπτυχιακών και διδακτορικών σπουδών και η κρισιμότητά τους για την εξέλιξη των επιστημών (κοινωνικής εργασίας και κοινωνικής πολιτικής) που μόνο εκείνο θα έκανε, απασχολούσε έντονα το τμήμα. Προηγήθηκε το 2000 η σύσταση του προγράμματος εκπόνησης διδακτορικών διατριβών. Χάρη στη στενή και γόνιμη συνεργασία της συγγραφέως με την καθηγήτρια κ. Μαρία Πετμεζίδου και τις καθηγήτριες κ. Λουκία Μουσούρου στο Πάντειο και κ. Όλγα Μαράτου στο ΕΚΠΑ, που δέχθηκαν πρόθυμα να εργαστούν ως μέλη των τριμελών επιτροπών, γίνονται δεκτοί οι δυο πρώτοι υποψήφιοι διδάκτορες, κοινωνικοί λειτουργοί κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου στην κοινωνική εργασία από πανεπιστήμια του εξωτερικού²². Έκτοτε λειτουργεί συστηματικά, ενώ ήδη έχουν ανακηρυχθεί επτά

Roma in the EU, *Synthesis Report*, June 2010. Greek Helsinki Monitor (GHM) - Minority Rights Group-Greece (MRG-G) (2010). Activities to Improve the Impact of Policies, Programs and Projects Aimed at the Social Inclusion and Non-discrimination of Roma People in the EU, Country Report Greece. Pp 38-41.

20. Βλ. το 4ο κεφ. "Παρεμβάσεις για την ένταξη μαθητών που προέρχονται από μειονότητες" του βιβλίου *Κοινωνική Εργασία στην Εκπαίδευση - Στα θρανία των ετεροτήτων*, 2014, σελ. 317-518.

21. ό.π. υποσ. 20.

22. Η Αλεξάνδρα Βεργέτη και ο Γιώργος Καρπέτης.

διδάκτορες/ διδακτόρισες. Την τρέχουσα περίοδο, ισάριθμοι είναι οι υποψήφιοι διδάκτορες και δυο οι μεταδιδάκτορες.

Η αυτονόμηση του τμήματος και οι σχέσεις συνεργασίας που έχει οικοδομήσει με πανεπιστήμια στην Ελλάδα και το εξωτερικό, επιτρέπουν το σχεδιασμό μεταπτυχιακών σπουδών το ακαδημαϊκό έτος 2008-2009. Έτσι διαμορφώνεται ΠΜΣ στο γνωστικό αντικείμενο, "Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνική Εργασία" με ειδίκευση στην *"κοινωνική εργασία με οικογένειες και παιδιά"* με έδρα την Κομοτηνή και ένα διαπανεπιστημιακό, διατμηματικό με το ΤΕΑΠΗ του Πανεπιστημίου Αθηνών στη "Συμβουλευτική Ψυχολογία και Συμβουλευτική στην Υγεία, την Εκπαίδευση και την Εργασία" με έδρα την Αθήνα.

Όμως, και το νέο αυτό βήμα της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στην κοινωνική εργασία στην Ελλάδα, το πρώτο ΠΜΣ που απονέμει δίπλωμα ειδίκευσης στην *"κοινωνική εργασία με οικογένειες και παιδιά"*, θα εμποδιστεί και θα ανακοπεί. Η έγκρισή του (ΦΕΚ 990/26-05-2009) συνέπεσε την περίοδο των έντονων αντιπαραθέσεων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση με αφορμή τον νόμο που επέτρεπε τη λειτουργία ΠΜΣ με δίδακτρα, και ήταν αντίθετη με τη συνταγματικά κατοχυρωμένη δωρεάν παιδεία. Ένα μέλος ΔΕΠ του Τμήματος, νομικός ο ίδιος, θα καταθέσει προσφυγή στο Συμβούλιο της Επικρατείας κατά του άρθρου που προέβλεπε την καταβολή διδάκτρων. Παρά τη ματαιώση και την αβεβαιότητα που επέφερε η εν λόγω προσφυγή στο ΣτΕ, η γράφουσα ανέλαβε το ρίσκο της λειτουργίας του το 2009-2010, με τους είκοσι πρώτους μεταπτυχιακούς φοιτητές. Όμως η αναστολή της λειτουργίας του ήταν αναπόφευκτη. Αυτή ήρθε τον Ιούλιο του 2012, που εκδόθηκε η απόφαση της ολομέλειας του ΣτΕ (2411/10-7-2012) η οποία απέρριψε την προσφυγή, οπότε και επαναλειτούργησε το ΠΜΣ το ακαδ. έτος 2012. Από το 2014-2015²³ λειτουργεί

23. Το ΠΜΣ έχει την ενεργό στήριξη μελών ΔΕΠ ελληνικών πανεπιστημίων, όπως του κ. Γ. Τσιώλη, καθηγητή Πανεπιστημίου Κρήτης, της Δρ. Μαρίας Ξεντίδου, καθηγητριών κοινωνικής εργασίας ευρωπαϊκών πανεπιστημίων, όπως η Ann Buchanan - Oxford University, η Jan Fook - Leeds Trinity University and University of London, η Darja Zaviršek - Univ of Ljubljana, Janet Walker - Univ. of Lincoln (UK), Elena Yarskaya-Smirnova - State Univ. of Moscow, Natalia Lovtsova - Saratov State University (Russia), Efrosini Kokaliari - Springfield College, USA, Klaus Schubert - University of Münster, Martin Seeleib-Kaiser - Oxford University, η Ana Guillén -University of Oviedo.

αναμορφωμένο (ΦΕΚ 3605/31/12/2014) και απονέμει Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης στην «*Κοινωνική Εργασία στην Εκπαίδευση*». Η εν λόγω ειδίκευση επιλέχθηκε με βάση τις διαπιστωμένες από την έρευνα και τις πιλοτικές παρεμβάσεις του τμήματος ανάγκες υποστήριξης των μεταρρυθμίσεων στην προσχολική και υποχρεωτική εκπαίδευση για το "σχολείο για όλους", και τη συμπεριληπτική εκπαίδευση, αλλά και την προοπτική στελέχωσής τους με σχολικούς κοινωνικούς λειτουργούς.

Το 2015 που συντάσσονται αυτές οι γραμμές έχουν ολοκληρωθεί τέσσερις κύκλοι σπουδών, από τους οποίους έχουν αποφοιτήσει εξήντα πέντε (65) μεταπτυχιακοί φοιτητές, τέσσερις απόφοιτοι του εκπονούν διδακτορική διατριβή στο Τμήμα, ενώ δυο την έχουν ολοκληρώσει. Ενεργοί είναι οι δεκαοκτώ (18) ΜΦ του πέμπτου κύκλου (2015-2016). Μέρος των ερευνητικών διαδρομών που έχουν διανυθεί το διάστημα της λειτουργίας του ΠΜΣ από αποφοίτους και διδάκτορες θα περιληφθούν σε συλλογικό τόμο *"Διαδρομές Κοινωνικής Έρευνας"* (ΠΜΣ, υπό έκδοση). Ωστόσο, το επόμενο ακαδημαϊκό έτος θα είναι σημαντικό για τη μεταπτυχιακή εκπαίδευση στην κοινωνική εργασία, καθώς θα λειτουργήσει ΠΜΣ στο Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας του ΤΕΙ Αθήνας με δύο κατευθύνσεις: *Κλινική Κοινωνική Εργασία με Παιδιά, Εφήβους και Οικογένεια & Κοινοτική Κοινωνική Εργασία*.

5. 2012-2013 : στο σταυροδρόμι της ένδειας για την πρακτική και την εκπαίδευση της Κοινωνικής Εργασίας στην Ελλάδα

Οι "μεταρρυθμίσεις" και οι πολιτικές λιτότητας που προωθήθηκαν μετά το 2010 ως απαραίτητες προϋποθέσεις για τη λήψη δανείων "διάσωσης" της χώρας, επέφεραν μείζονες επιπτώσεις σε όλες τις πτυχές της ζωής των πολιτών, ενώ εκείνες στο πεδίο της κοινωνικής πρόνοιας έφεραν περικοπές παροχών, συγχωνεύσεις υπηρεσιών, ματαιώσεις προγραμμάτων και μειώσεις μισθών των εργαζομένων. Η "μεταρρύθμιση" της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με την επωνυμία "σχέδιο Αθηνά" εφάρμοσε συγχωνεύσεις, οι οποίες έπληξαν καθοριστικά την εκπαίδευση στην κοινωνική εργασία. Έτσι διαμορφώθηκε ένα δίπολο ταυτόχρονης συρρίκνωσης και παραμέλησης της κοινωνικής πρόνοιας και της εκπαίδευσης των στελεχών της. Ως επακόλουθο των πρώτων, το 2012 οι σπουδές στην κοινωνική εργασία χαρακτηρίστηκαν από πρωτοβουλίες για διδασκαλία παρεμβάσεων εστιασμένων στις επιδεινούμενες υφιστάμενες κοινωνικές ανάγκες και τις αδυσώπητα αυξανόμενες νέες. Όλοι οι δείκτες υψηλού κοινωνικού κινδύνου σκαρφαλώνουν: η ανεργία, η φτώχεια- τρέχουσα, νέα, και παιδική-, οι απόπειρες αυτοκτονίας, η κατάθλιψη, τα φαινόμενα ενδοοικογενειακής βίας και παραμέλησης παιδιών (Πουλόπουλος, 2014,

Καλλινικάκη, 2012). Εισάγεται αυτοτελές μάθημα *"οι επιπτώσεις της κρίσης"*, το μάθημα *"κοινωνική εργασία με μειονότητες"* εστιάζει στην κριτική σκέψη και αναδιαμορφώνεται σε *"κριτική κοινωνική εργασία και μειονότητες"* και εμπλουτίζεται η ενότητα *"παρεμβάσεις σε καταστάσεις κρίσης"* του μαθήματος *"κλινική κοινωνική εργασία"*.

Σε συνεργασία με τα Τμήματα Κοινωνικής Εργασίας των τριών ΤΕΙ οργανώθηκε ημερίδα-παρέμβαση: *"Οικονομική Κρίση και Κοινωνική Εργασία"* στις 27 Μάρτη 2012 στην Αθήνα, σε διαδικτυακή σύνδεση με τα τέσσερα τμήματα. Εκεί αναπτύχθηκε προβληματισμός για τον αναπροσανατολισμό των σπουδών στην κοινωνική εργασία στην Ελλάδα, με εστίαση στην κριτική και τη ριζοσπαστική προσέγγιση. *"Η οπτική της κριτικής προσέγγισης στην κοινωνική εργασία συμβάλλει στην πληρέστερη κατανόηση των κοινωνικών ανισοτήτων που βρίσκονται στη ρίζα των περισσότερων κοινωνικών προβλημάτων στα οποία παρεμβαίνει (φτώχεια, ανεργία, κατάχρηση ουσιών, ενδοοικογενειακή βία, εγκληματικότητα, έλλειψη ή ανεπάρκεια υπηρεσιών στέγασης, υγείας, εκπαίδευσης κ.ά.)"* (Βεργέτη, στο Καλλινικάκη, 2012β:145).

Στο πλαίσιο της ίδιας συνεργασίας υποβλήθηκε ομότιπλο πρόγραμμα δια βίου μάθησης *"ΠΕΓΑ-κοινωνική εργασία σε καταστάσεις κρίσης στην πρωτοβάθμια κοινωνική πρόνοια"* (13 κύκλοι διάρκειας 100 ωρών) για επαγγελματίες στις περιφέρειες Αττικής, Κρήτης και Θράκης. Παρότι η υλοποίησή του περιορίστηκε σε τρεις κύκλους το 2015, η πρόσκληση ενδιαφέροντος προσέλκυσε πλήθος ενδιαφερομένων και το υλικό που παρήχθη είχε ευρεία απήχηση.

Την ίδια περίοδο, φοιτητές κοινωνικής εργασίας (2012-2013) πραγματοποίησαν έρευνα με θέμα τις επιπτώσεις της κρίσης στο έργο των κοινωνικών λειτουργών και τις ανάγκες τους για επιμόρφωση, προκειμένου να ανταπεξέλθουν στις νέες απαιτήσεις. Ενώ οι πρωτοετείς κατέγραψαν τα σοβαρότερα κοινωνικά προβλήματα στις κοινότητες προέλευσής τους.

Με αφορμή τη φιλοξενία μιας 12μελούς ομάδας φοιτητριών-φοιτητών Κοινωνικής Εργασίας και των καθηγητών Andrea Theisen-Menn και Christoph Mattes από το School of Social Work, University of Applied Sciences, Northwestern Switzerland, οργανώθηκε μια ομάδα εστίασης με 10 κοινωνικούς λειτουργούς και θέμα: *οι εφαρμογές της κοινωνικής εργασίας την περίοδο της κρίσης*. Διαπιστώθηκε ότι η οικειότητα και η συναδελφική αλληλεγγύη μεταξύ τους αποτελούσε ισχυρό και μοναδικό αντίδοτο στην καθημερινή πρακτική που καλούνταν να αντιμετωπίσουν επείγουσες καταστάσεις χωρίς πόρους, σαν *"πυροσβέστες χωρίς νερό"* (Κομοτηνή, 7 Ιούνη 2012).

Κατά ένα ειρωνικό τρόπο, την περίοδο των τόσο μεγάλων κοινωνικών αναγκών, η "μεταρρύθμιση" της τριποβάθμιας εκπαίδευσης όρισε τη συγχώνευση των δυο τμημάτων Κοινωνικής Εργασίας των ΤΕΙ Αθήνας και Πάτρας στο πρώτο, και την άλωση του Τμήματος Κοινωνικής Διοίκησης με το νεοσύστατο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης (Π.Δ.21/2009) στο ΔΠΘ. Στο ΔΠΘ δημιουργείται ένα καινοφανές μόρφωμα που υποβίβασε το Τμήμα σε εισαγωγική κατεύθυνση και τα γνωστικά αντικείμενά του (κοινωνική εργασία και κοινωνική πολιτική) αόρατα ως κατευθύνσεις προχωρημένου εξαμήνου (Π.Δ. 86/2013). Πρόκειται για θέσεις πρωτόγνωρες στο διεθνή, ευρωπαϊκό αλλά και τον εγχώριο ακαδημαϊκό χάρτη, που και από το ακαδημαϊκό έτος 2013-2014 εισάγουν τις σπουδές σε νέες περιπέτειες.

Η οπισθοδρόμηση αυτή θα πληγώσει βαθιά τους εμπλεκόμενους και θα απογοητεύσει τη συγγραφέα καθώς στη διάρκεια της διαβούλευσης για το "Αθηνά", μεγάλη πλειοψηφία της Γενικής Συνέλευσης του Τμήματος Κοινωνικής Διοίκησης είχε απορρίψει την εισήγησή της, να αιτηθεί η ίδια την αλλαγή της επωνυμίας του προκειμένου να αποκατασταθεί η ταυτότητα των δυο επιστημών (κοινωνική εργασία και κοινωνική πολιτική), που εξ αρχής θεράπευε. Επειδή το τμήμα δεν κάλυπτε τα κριτήρια των συγχωνεύσεων, θεωρήθηκε πως η εκ μέρους του υποκίνηση της αλλαγής επωνυμίας θα έθετε σε κίνδυνο την υπόστασή του. Ωστόσο, και καθαυτή η ανακοίνωση της συγχώνευσης δεν "ενόχλησε" το σύνολο του ΔΕΠ. Πολλοί πίστευαν ότι η σύνδεση με την πολιτική επιστήμη έδινε κύρος στο τμήμα και ισχυροποιούσε τη θέση των ίδιων σε αυτό.

Τα μέλη ΔΕΠ της κατεύθυνσης και το σύνολο των φοιτητών του Τμήματος Κοινωνικής Διοίκησης πρωτοστατούν σε παραστάσεις διαμαρτυρίας στο Υπουργείο Παιδείας, σε πορείες διαμαρτυρίας από κοινού με διδάσκοντες και φοιτητές στα τμήματα Κοινωνικής Εργασίας των ΤΕΙ. Οι επιστολές προς τον υπουργό παιδείας κ. Αρβανιτόπουλο από φορείς όπως ο ΣΚΛΕ, το ΙΑΚΕ, από καθηγητές όπως η αείμνηστη Χριστίνα Βάγια και στελέχη κοινωνικών φορέων δεν απαντήθηκαν. Η συγχώνευση των δυο τμημάτων ΤΕΙ περιορίζει σημαντικά τις θέσεις σπουδών στην κοινωνική εργασία, ενώ η απουσία της επιστήμης από την ενότητα των πανεπιστημιακών τμημάτων στο μηχανογραφικό δελτίο επηρεάζει την επιλογή της "αόρατης" κατεύθυνσης από υποψηφίους και προκαλεί σύγχυση στους οργανισμούς και την κοινή γνώμη.

Η διεθνής ακαδημαϊκή κοινότητα κοινωνικής εργασίας γίνεται κοινωνός της νέας συνθήκης των σπουδών στην Ελλάδα (social work education at risk of degrade). Οι

σχετικές διεκδικήσεις προς το Υπουργείο Παιδείας έχουν την υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας Σχολών Κοινωνικής Εργασίας (EASSW). Το 2014 το Διοικητικό της Συμβούλιο θα πραγματοποιήσει την ετήσια συνάντησή του στην Αθήνα και στις 7/11/2014 η πρόεδρος της Prof. Susan Lawrence και αναπληρώτρια πρόεδρος της Διεθνούς Ομοσπονδίας Σχολών Κοινωνικής Εργασίας (IASSW), και ο Δρ. Β. Ιωακειμίδης, γενικός γραμματέας, μαζί με τον Δρ. Χ. Ασημόπουλο, προϊστάμενο του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας του ΤΕΙ Αθήνας, τη Μ. Ζήση εκπρόσωπο του Συνδέσμου Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδας και την υποφαινόμενη, έθεσαν το θέμα στον γενικό γραμματέα του Υπουργείου Παιδείας κ. Κυριαζή. Η αλλαγή ηγεσίας δεν ευνόησε την υλοποίηση της υπόσχεσής του. Έκτοτε, συνεχίζεται η διεκδίκηση για τον προσδιορισμό της κοινωνικής εργασίας ως εισαγωγικής κατεύθυνσης στο τμήμα, καθώς η αυτονομισή της με ίδρυση αυτοτελούς τμήματος δεν φαίνεται υλοποιήσιμη λόγω της λιτότητας.²⁴

Σήμερα το νέο Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης στελεχώνεται από είκοσι τέσσερις καθηγητές και λέκτορες. Μαζί με το Τμήμα Οικονομικών Σπουδών, το οποίο προέκυψε επίσης από συγχώνευση των Τμημάτων Διεθνών Οικονομικών Σπουδών και Διοίκησης Επιχειρήσεων απαρτίζουν τη Σχολή Κοινωνικών, Πολιτικών και Οικονομικών Επιστημών (Π.Δ. 86/2013). Ωστόσο, στο νέο πρόγραμμα σπουδών οι σπουδές ανά κατεύθυνση προσφέρονται από το δεύτερο έτος, ενώ η δυνατότητα παρακολούθησης μαθημάτων των άλλων κατευθύνσεων ως επιλογής εμπλουτίζει τις γνώσεις και την εμπειρία των φοιτητών του. Επίσης συνεχίζονται τα δυο μεταπτυχιακά και τα προγράμματα εκπόνησης διδακτορικών διατριβών και μεταδιδακτορικής έρευνας στην κοινωνική εργασία.

Σε προτεραιότητα παραμένει η διεκδίκηση για τον ορισμό της κατεύθυνσης κοινωνικής εργασίας ως εισαγωγικής στο ΔΠΘ, αλλά και για τη δημιουργία αυτόνομου πανεπιστημιακού τμήματος κοινωνικής εργασίας, τη μόνη ακαδημαϊκά άρτια εκδοχή θεραπείας της επιστήμης της κοινωνικής εργασίας.

24. Το 2014-2015 το ενεργό δυναμικό του συγχωνευμένου Τμήματος απαρτίστηκε από 1212 φοιτητές στην κατεύθυνση Κοινωνικής Διοίκησης και 715 στην κατεύθυνση Πολιτικής Επιστήμης. Έκτοτε, επίσης εισάγονται 400 φοιτητές από τις πανελλήνιες, και εκείνοι που εισάγονται με ειδικά ποσοστά και με τις κατατακτήριες (περίπου 60 αιτήσεις το έτος), ενώ δεν κατατίθεται καμιά αίτηση μεταγραφής από την εισαγωγική κατεύθυνση της Κοιν. Διοίκησης.

Αντί επιλόγου

Η ένταξη των σπουδών κοινωνικής εργασίας όπως και άλλων κοινωνικών επιστημών σε πανεπιστημιακό επίπεδο στην Ελλάδα, σημείωσε μεγάλη καθυστέρηση. Προηγήθηκε μια δίχρονη παρένθεση πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στο Πάντειο Πανεπιστήμιο στην Αθήνα (1953-1955) την περίοδο της παροχής της υπό τη σκέπη του Υπουργείου Πρόνοιας (1937-1939 και 1945-1973) και η ένταξή της στην Τεχνολογική Εκπαίδευση του Υπουργείου Παιδείας (1973 και 1984). Η πολυαναμενόμενη ένταξη των σπουδών κοινωνικής εργασίας στο πανεπιστήμιο υλοποιήθηκε το 1996 από το Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης του Δ.Π.Θ., που παραμένει το μοναδικό τμήμα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που παρέχει στη χώρα μας πανεπιστημιακή εκπαίδευση στην κοινωνική εργασία. Οι φοιτητές και οι φοιτήτριές του προέρχονται κυρίως από μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα του πληθυσμού της Β. Ελλάδας και των νησιών. Οι πτυχιούχοι αριθμούν περίπου 1200 κοινωνικούς λειτουργούς.

Στην πράξη, το τμήμα στο ΔΠΘ ακολούθησε τον "λιγότερο ταξιδεμένο δρόμο", δεν ενέδωσε στην ταχτική της υποταγής σε εδραιωμένα γνωστικά αντικείμενα, διαχειρίστηκε ετεροκαθορισμένες αποφάσεις, εύθραυστες ισορροπίες εντός του τμήματος και τις ασυμβατότητές του με τη θεσπισμένη μη υποχρεωτική παρακολούθηση στην τριτοβάθμια και το ακαδημαϊκό ημερολόγιο, που δεν επαρκεί για την ΠΑ, κ.ά. Υπερασπίστηκε αταλάντευτα τις αρχές και τα προαπατούμενα των σπουδών στην κοινωνική εργασία εξαντλώντας τους περιορισμένους πόρους που επιφύλαξε η σκληρή λιτότητα και η άλογη συγχώνευσή του με το τμήμα πολιτικής επιστήμης. Μέσω της έρευνας και των δράσεών του συνέβαλε στη σύνδεση της ακαδημαϊκής κοινωνικής εργασίας και κοινωνικής πολιτικής με τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (ανάδειξη, διάλογο και παρέμβαση σε μείζονες κοινωνικές ανάγκες).

Ο διακριτός προσανατολισμός των σπουδών στο τμήμα, σε πολύ μεγάλο βαθμό καθορίστηκε από τα ιδιαίτερα κοινωνικοοικονομικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά της Θράκης, την περιρρέουσα κοινωνική μεταβολή, τα οφέλη του εξευρωπαϊσμού στην εκπαίδευση και την κοινωνική πολιτική και τα επιστημονικά ενδιαφέροντα των μελών ΔΕΠ κοινωνικής εργασίας.

Ωστόσο, στην τρέχουσα κοινωνική και πολιτική συνθήκη οι απαιτήσεις από τις κοινωνικές επιστήμες γενικά και ειδικά από την κοινωνική εργασία παραμένουν απειράριθμες. Απαιτείται έρευνα της νέας κοινωνικής πραγματικότητας, που

συνθέτουν η νέα φτώχεια, η ανατροπή του αξιακού συστήματος, η συντηρητικοποίηση της κοινωνίας, η γραφειοκρατικοποίηση των θεσμών, η εξέλιξη της παιδικής προστασίας και της ψυχικής υγείας σε περιοχές υψηλού ρίσκου.

Προέχει η ανάπτυξη ισχυρής συνηγορίας υπέρ των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων και δράσεων ανατροπής της οπισθοδρόμησης στην ειδική εμπειρία της μεταπολεμικής περιόδου με τα συσσίτια, το κτίσιμο ιδρυμάτων για παιδιά ακόμη και βρέφη που δεν είναι ορφανά, αλλά γονέων θυμάτων της κρίσης, την επατεία (Kallinikaki, 2015).

Η διεθνοποίηση των όρων, των ορισμών και των μονάδων μέτρησης και προβολής στο μέλλον των κοινωνικών αναγκών επιτρέπει την ενημέρωση και το διάλογο, όχι όμως και τη συνεννόηση και τη συνέργεια σε δράσεις μακράς πνοής. Σπάνια οι κρατικές πολιτικές και οι δράσεις των ΜΚΟ λαμβάνουν υπόψη τις αποκαλύψεις και τις προβλέψεις των κοινωνικών λειτουργών και άλλων κοινωνικών ερευνητών για τα αναδυόμενα, ή επιδεινούμενα κοινωνικά δεινά, τη συρρίκνωση των κοινωνικών δικαιωμάτων και τη βάθυνση των ανισοτήτων.

Η επαγρύπνηση για την εδραίωση της κοινωνικής δικαιοσύνης, την ανάσχεση των πολέμων, της φτώχειας και της μισαλλοδοξίας και για την ανάπτυξη της επιστήμης της κοινωνικής εργασίας απαιτεί διαρκείς εθνικές και διεθνείς συνέργειες μεταξύ της ακαδημαϊκής κοινότητας και των επαγγελματικών ενώσεων των κοινωνικών λειτουργών στην Ελλάδα, την Ευρώπη και σε καθένα γεωγραφικό σημείο όπου διδάσκεται ή εφαρμόζεται.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσσον

- Βάγια, Χ. (1993). Μεθοδολογία σχεδιασμού-οργάνωσης-ανάπτυξης και λειτουργίας Κεντρικής Κοινωνικής Υπηρεσίας Δήμου. Στο *Πρακτικά Πανελληνίου Σεμιναρίου Κοινωνικές Υπηρεσίες στην Τοπική Αυτοδιοίκηση*. σελ.113-123. Αθήνα: Σ.Κ.Λ.Ε.- Τ.Ε.Δ.Κ.Ν.Α.
- ΔΠΘ-Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης, (2009). *Κοινωνική Πολιτική, Κοινωνική Διοίκηση, Κοινωνική Εργασία, Κοινωνική Παρέμβαση: παρούσα κατάσταση, μελλοντικές προοπτικές*. Πρακτικά συνεδρίου εορτασμού της δεκαετίας 1996-2006. Αθήνα: Κριτική.

- Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης, (2008). *Πρακτική Άσκηση στις Εφαρμογές και την Έρευνα της Κοινωνικής Εργασίας: Μελέτες περίπτωσης και επιλεγμένες εργασίες ασκούμενων κοινωνικών λειτουργών*, Επιμ. Θ. Καλλινικάκη, Αθήνα: ΜΟΤΙΒΟ.
- Δράκου, Δεδούση, Ο. & Αλτάνης, Π. (1996). Κοινωνική Εργασία στην Ελλάδα. Στάσεις και Αντιλήψεις των Κοινωνικών Λειτουργών. Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου: *Κοινωνικές Υπηρεσίες και Κοινωνική Εργασία στην Υγεία και την Πρόνοια*, σελ. 89-114. Αθήνα: Σ.Κ.Λ.Ε.-Π.Ο.Ε.Δ.Η.Ν.
- Ζαϊμάκης, Γ. & Καλλινικάκη, Θ. (2004). *Τοπικός Χώρος και Πολυπολιτισμικότητα: Σάπες-Θράκη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Καλλινικάκη, Θ. (2011). *Εισαγωγή στη Θεωρία και την Πρακτική στην Κοινωνική Εργασία*. Αθήνα: Τόπος.
- Καλλινικάκη Θ. (2012α). Ανοίγοντας ένα δρόμο για το σχολείο: επιτόπια παρέμβαση κοινωνικής εργασίας σε μειονοτικούς οικισμούς στη Θράκη, Στο (επιμ.) Μ. Ζαφειροπούλου, *Δυνατότητες και δυσκολίες παιδιού εφήβου, Γνωσιακές-Συμπεριφοριστικές Προσεγγίσεις*, σελ. 342- 368, Αθήνα: Πεδίο. Καλλινικάκη, Θ. (2012β). Όψεις της Κοινωνικής Εργασίας την εποχή της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης. *Κοινωνική Εργασία, 107*, σελ. 135-151.
- Καλλινικάκη, Θ. & Κασσέρη, Ζ. (επιμ.) (2014). *Κοινωνική Εργασία στην Εκπαίδευση. Στα θρανία των Ετεροτήτων*. Αθήνα: Τόπος.
- Καλούτσι-Ταυλαρίδου, Α. & Παπαφλέσσα, Θ. (2007). *Η Βιωματική Διδακτική στην Εκπαίδευση των Κοινωνικών Λειτουργών*. Αθήνα: Κριτική.
- Κανδυλάκη, Α. (2009). *Κοινωνική Εργασία σε Πολυπολιτισμικό Περιβάλλον*. Αθήνα: Τόπος.
- Νεοφύτου, Μ. (2011). Η εξέλιξη της κοινωνικής εργασίας στην Κύπρο. Στο Θ. Καλλινικάκη, *Εισαγωγή στη Θεωρία και την Πρακτική στην Κοινωνική Εργασία*. σελ. 171- 184. Αθήνα: Τόπος.
- ΠΙΜΣ. Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνική Εργασία, *Διαδρομές Κοινωνικής Έρευνας*. Επιμ. Θ. Καλλινικάκη & Μ. Πετμεζίδου. Αθήνα: ΜΟΤΙΒΟ (υπό έκδοση).
- Πουλόπουλος, Χ. (2014). *Κρίση, Φόβος και Διάρρηξη της Κοινωνικής Συνοχής*. Αθήνα: Τόπος.
- Σουρραπά, Μ. (2009). Κοινωνική Συμβουλευτική Υπηρεσία στο Σχολείο. Ένα προτεινόμενο μοντέλο παρέμβασης. Στο Σ.Ε.Κ.Ε. (επιμ.) Δημοπούλου, Μ., Κατσίκη,Γ. & Γαζεριάν, Μπ., *Η Οικογένεια και το Σχολείο*. σελ. 295-309. Αθήνα: Appleprint.

Ξενόγλωσσον

- Cree, V.E. & Davis, A. (2007). *Social Work: Voices from the Inside*, London: Routledge.
- Healy, L. & Link, R. (2012). *Handbook of International Social Work. Human Rights, Development, and the Global Profession*. N.Y.: Oxford University Press.
- Kallinikaki, Th. (2010). Gender, Children and Families in the Greek Welfare State, in M. Ajzenstadt and J. Gal (eds) *Children, Gender and Families in Mediterranean Welfare States*. pp. 181-202. NY: Springer.
- Kallinikaki, T. (2015). Child Protection in Times of Crisis in Greece. *International Journal of Social Pedagogy – Special Issue ‘Social Pedagogy in Times of Crisis in Greece 4* (1), pp. 177-189.
- Available online at <http://www.internationaljournalofsocialpedagogy.com>.
- Mayer, J. E., & Timms, N. (1970). *The Client Speaks: Working Class Impressions of Casework*. London: Routledge.